

УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК — 100 РОКІВ

ЦЬОГОРІЧ НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ СВЯТКУЄ СТОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ. САМЕ 100 РОКІВ ТОМУ НА ПІДСТАВІ ЗАКОНУ, УХВАЛЕНОГО 14 ЛИСТОПАДА 1918 Р. РАДОЮ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ І ЗАТВЕРДЖЕНОГО ГЕТЬМАНОМ УКРАЇНИ ПАВЛОМ СКОРОПАДСЬКИМ, 27 ЛИСТОПАДА 1918 Р. У КИЄВІ БУЛО ЗАСНОВАНО УКРАЇНСЬКУ АКАДЕМІЮ НАУК (УАН).

ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ХАРАКТЕР

Згідно зі статутом, УАН визначалася «найвищою науковою державною установою на Україні, що перебуває в безпосередньому віданні верховної власті». Статут підкреслював загальноукраїнський характер УАН: її дійсними членами могли бути не тільки громадяни Української Держави, але й українські вчені Західної України (що тоді входила до складу Австро-Угорщини). Іноземці теж могли стати академіками, але за постановою 2/3 дійсних членів УАН. Президію і перших академіків (по три на відділ) призначив уряд, у подальшому членів УАН мали обирати ці академіки. Гетьманський уряд також виділив кошти для організації перших науково-дослідних кафедр, інститутів та інших установ академії.

Академія постала як самоврядна установа, до складу якої входило 15 інститутів, 14 постійних комісій, 6 музеїв, 2 кабінети, 2 лабораторії, ботанічний та акліматизаційний сади, астрономічна обсерваторія, біологічна станція, бібліотека, друкарня та архів. За статутом, в Академії мали діяти три відділи: історико-філологічний (I), фізико-математичний (II) і соціальних наук (III). Перше установче спільне зібрання академії, що відбулося 27 листопада в приміщенні Наукового товариства у Києві, обрало президентом УАН Володимира Вернадського. Неодмінним секретарем академії було обрано Агатангела Кримського. Цього ж дня відбулися засідання II і III відділів УАН. Головою II відділу обрали М.Ф. Кашенка, III — М.І. Туган-Барановського. Невдовзі відбулося перше засідання I відділу, на ньому головою обрали Д.І. Багалія. Створення Української академії наук стало винятково важливою подією в історії української науки. Понад 60 наукових напрямів мали розробляти 72 дійсні члени академії (22 — по I відділу, 30 — по II і 20 — по III).

Важливою складовою Академії наук стала заснована того ж року Національна бібліотека Української Держави, яка мала виконувати роль головної академічної книгозбірні країни. Спільне зібрання УАН 21 грудня 1918 р. затвердило проект статуту Національної бібліотеки, вироблений Тимчасовим комітетом у складі 8 осіб на чолі з В.І. Вернадським. У статуті зокрема зазначалося: «Національна бібліотека ставить своїм завданням згуртувати як-

найповнішу літературу геть по всіх науках, мистецтву, красному письменству, техніці та громадських і державних справах»; вона «так само має зібрати до купи в якнайповнішій мірі всенуку літературу, писану українською мовою, та все, що писано про Україну й українських народ чи то українською, чи то іншими мовами». Із травня 1919 р. книгозбірня стала називатися Всенародною бібліотекою України.

ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ

Після окупації України більшовиками в 1921 р. нова влада підтвердила заснування УАН. 21 червня 1921 р. Рада народних комісарів УСРР (Української соціалістичної радянської республіки, існувала до 1937 р., тоді стала УРСР) ухвалила «Положення про Всеукраїнську академію наук», відповідно до якого академія визнавалася головною науковою установою республіки. Уже Всеукраїнська академія наук (ВУАН) поділялася на три відділи.

Того ж 1921 року відбулося перше скорочення наукових співробітників ВУАН. Декретом від 14 червня 1921 року Рада народних комісарів УСРР схвалила «Положення про Всеукраїнську академію наук», згідно з яким академія визнавалася найвищою науковою державною установою республіки й підпорядковувалася наркомату освіти. ВУАН поділялася на три відділи, кожен із яких мав у своєму складі кафедри, інститути або комісії. Ці наукові центри створювалися навколо одного з академіків ВУАН і сприяли зосередженню зусиль науковців довкола певного наукового напрямку чи проблеми. Такі центри були автономними і самостійно визначали напрям своїх досліджень. Сама академія не мала жорсткої ієрархічної структури.

Таке становище зберігалось до кінця 1920-х років, доки радянський уряд не прибрав залишки автономії через втручання в процедуру виборів керівництва академії, і 1934 року внаслідок реорганізації відділи були фактично ліквідовані. У лютому 1936 р. ВУАН перейменували в АН УСРР. Було затверджено новий статут АН УСРР, за яким вищим органом академії стали загальні збори, основними осередками науково-дослідної роботи — її наукові інститути. Після перейменування академія стала не національною, а територіальною науковою установою. Її знову поділено на три відділи: суспільних наук, математично-природничий і технічний. А 1938 року II відділ поділено на фізико-ма-

тематичний і біологічний.

На початок 1941 р. у складі АН УСРР існувало 26 інститутів. У них працювало 3092 співробітники, серед яких 60 академіків, 66 членів-кореспондентів, 164 доктори і 325 кандидатів наук. Інститути розміщувалися в Києві, Харкові, Дніпропетровську та Львові.

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ

У 1941 році під час Німецько-радянської війни інститути були евакуйовані. Більшість інститутів і президія АН УСРР переїхали до Уфи, Інститут електрозварювання — до Нижнього Тагілу, інші установи — до Свердловська (нині — Єкатеринбург), Челябінська, Златоуста й інших міст СРСР. Зусилля академії були спрямовані на надання допомоги фронту і тилу. Першочергове місце посіли наукові розробки в галузі оборонної промисловості, поліпшення методики лікування поранених тощо. У березні 1944-го почалася реевакуація інститутів АН УСРР до Києва.

До 1960-го створили 20 нових інститутів (загалом існувало 44). У 1954 засновано Кримський філіал АН УСРР. У 1956 році створено Донецький науковий центр АН УСРР, а згодом і інші центри: Західний, Харківський, Південний та Дніпропетровський. На 1977 рік АН УСРР мала 121 дійсного члена і 175 членів-кореспондентів. Три її секції охоплювали 11 відділів і 82 наукові установи. У 1980-х роках більшість наукових співробітників академії була зосереджена в секції фізико-технічних і математичних наук (у 1986-му — 76% працівників), у секції хіміко-технологічних і біологічних наук (19%), у секції суспільних наук (5%). Загальна кількість наукових співробітників зросла до 15340. Разом із прогресом у фізичних і технічних науках проводилося фальшування історії, приховувалися з ідеологічних причин імена видатних науковців.

Після здобуття Україною незалежності розпочався новий етап в історії академії (із 1994 р. це вже Національна академія наук України). Установою зберігає історичну тяглість і нерозривний зв'язок із заснованою сто років тому найвищою науковою академічною установою країни. Але НАН

Павло Скоропадський

України постала перед значними фінансовими труднощами. Неможливість купувати обладнання і реактиви, низька оплата роботи науковців, відсутність держзамовлення для практично орієнтованих досліджень спонукала тисячі співробітників НАН залишити країну чи науку. З іншого боку, перед ученими, особливо в галузі гуманітарних наук, розкрилися великі перспективи творчої праці. Юристи, історики, соціологи, економісти взяли активну участь у процесах державотворення. Якісно поліпшилися умови спілкування і взаємодії вчених із колегами за кордоном.

СУЧАСНИЙ СТАН

Кількість наукових співробітників НАН України знижувалася впродовж років незалежності. Відносно стабільним періодом були 2000–2010 роки. Починаючи з 2010 р., фінансування НАН України й науки невпинно погіршувалося. Станом на 1 січня 2015 року в НАН працювало 37447 осіб, із яких 34609 — у наукових установах. За 2014 рік кількість наукових працівників академії знизилася на 5619 осіб (13% від попередньої чисельності). До аспірантури в 2014 році прийнято 581 особу, що на 34,2% менше, аніж у 2009 році. Через недофінансування наукові установи змушені вдаватися до скорочення працівників і переводити їх на неповний робочий день.

УЧЕНІ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Із нагоди 100-річчя Національної академії наук України, що відзначалося 27 листопада, у читальному залі Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка відбулося засідання «круглого столу» на тему «Вчені Чернігівщини і розвиток української науки».

Науковці, викладачі, представники владних структур і громадських організацій, бібліотекарі, студенти національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Чернігівського національного технологічного університету, які взяли участь у заході, обговорили внесок учених Чернігівщини в розвиток науки. Вони згадали українського історика, археографа, архівіста, мистецтвознавця і генеалoga, чернігівця Вадима Модзалевського та його вагомий внесок у заснування НАН України. Також пролунали імена й інших наших земляків, зокрема основоположників вітчизняної епідеміології та санітарії Опанаса Шафонського й Данила Самойловича, науковця-хіміка Віри Богданівської-Попової. А представник Українського інституту національної пам'яті в Чернігівській області Сергій Бутко розповів присутнім про роль гетьмана Української Держави Павла Скоропадського (1873–1945 рр.) у створенні Української академії наук. До речі, ім'я гетьмана також тісно пов'язане з нашим регіоном. Дитячі роки майбутній гетьман провів у родовому маєтку Тростянець, освіту розпочав у гімназії міста Стародуб, яке в ті часи входило до складу Чернігівської губернії.